

Danuta Walkiewicz

Przemiany strukturalne funkcji przemysłowych miast województwa płockiego w latach 1987-1994

Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica nr 3,
113-129

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Danuta Walkiewicz

PRZEMIANY STRUKTURALNE FUNKCJI PRZEMYSŁOWYCH MIAST WOJEWÓDZTWA PŁOCKIEGO W LATACH 1987–1994

Opracowanie zawiera analizę zmian w strukturze własności i wielkości przedsiębiorstw przemysłowych oraz przemian przemysłowej struktury funkcjonalnej miast województwa płockiego.

1. WSTĘP

W 1990 r. zapoczątkowano przekształcenia dotychczasowego systemu gospodarczego w gospodarkę rynkową. Zmiany systemu społeczno-politycznego i gospodarczego mają wiele elementów charakterystycznych. Należy do nich polityka zmian strukturalnych i prywatyzacji gospodarki, zastąpienie planowania centralnego mechanizmami rynkowymi oraz wzrost samorządności terytorialnej w skali lokalnej (Polski 1990).

W przypadku przemysłu stwarza to konieczność zwiększenia jego efektywności, innowacyjności i konkurencyjności m. in. przez zmiany jego struktury gałęziowej, wielkościowej i własnościowej. Na dokonujące się przemiany nakładają się dwie tendencje:

a) rzeczywiste procesy dostosowawcze, przybliżające strukturę przemysłu do realnych potrzeb i możliwości;

b) zmiana międzygałęziowych proporcji rozwojowych, wywołanych okresowym spadkiem produkcji (Szczygielski 1992).

Głównym celem niniejszego opracowania jest określenie niektórych aspektów przemian strukturalnych w przemyśle miast województwa płockiego pod wpływem transformacji ustrojowej. Analiza dotyczy przekształceń własnościowych i zmian w strukturze wielkości zakładów przemysłowych. Istotnym zagadnieniem jest również określenie przemian w strukturze funkcji przemysłowych. Prezentowane w artykule wyniki badań dotyczą okresu przełomu; pokazują stan wyjściowy (1987 r.) i ich zmiany w ro-

ku 1994. Podstawę badań stanowiły dane uzyskane w Wojewódzkim Urzędzie Statystycznym w Płocku, zawarte w systemie REGON, uzupełnione informacjami zawartymi w rocznikach statystycznych.

Zrozumiałą jest rzeczą, że okres niespełna czterech lat, jaki upłynął od momentu wprowadzenia mechanizmów rynkowych w Polsce, nie może stanowić dostatecznej podstawy do formułowania kategoriycznych sądów i opinii o długofalowych tendencjach zmian strukturalnych. Niemniej jednak wydaje się, że jest celowe podjęcie próby wstępnej oceny rysujących się tendencji.

2. PRZEKSZTAŁCENIA WŁASNOŚCIOWE

Proces przekształcania systemu społeczno-politycznego i gospodarczego naszego kraju, zapoczątkowany pod koniec lat osiemdziesiątych obejmuje również zmiany stosunków własnościowych w przemyśle. Jak wiadomo, w Polsce w wyniku nakazowo-rozdzielczego systemu gospodarki cały przemysł w ścisłym znaczeniu (tzn. zakłady zatrudniające powyżej 5 osób) został po 1945 r. stopniowo znacjonalizowany i przekazany głównie uprzywilejowanym pod każdym względem przedsiębiorstwom państwowym, a w niewielkiej części także przedsiębiorstwom spółdzielczym. Spółdzielnie zostały upodobnione do zakładów państwowych i faktycznie pozbawione autonomii, przy czym władze państwowe celowo hamowały ich rozwój. W rękach prywatnych pozostawiono tylko rzemiosło przemysłowe, reprezentowane przez zakłady najmniejsze. Te drobne zakłady były przez władze PRL w różny sposób dyskryminowane, a ich rozwój hamowany ze względów doktrynalnych. W zdecentralizowanym systemie kapitalistycznym, który jest celem przekształceń, wszystkie formy własności mają równe prawa i szanse w gospodarce. Uważa się, że bez sprywatyzowania większości potencjału przemysłowego powrót do gospodarki rynkowej byłby niemożliwy, stąd też prywatyzacja stała się jednym z najważniejszych problemów restrukturyzacji przemysłu.

Przemiany stosunków własnościowych występują w postaci dwóch wielkich nurtów przekształceń: tzw. prywatyzacja „obok własności państwowej” (tworzenie nowych firm od podstaw) oraz prywatyzacja „kosztem” sektora państwowego.

Prywatyzacja w szerokim znaczeniu polega na przekształcaniu dotychczasowej struktury własnościowej przemysłu kraju, regionu czy miasta w kierunku zwiększenia w niej udziału sektora prywatnego. W tym aspekcie obejmuje ona oba wymienione nurty przekształceń. Prywatyzacja w ścisłym znaczeniu polega na przekazywaniu uspołecznionych przedsiębiorstw (państwowych, spółdzielczych) lub ich części sektorowi prywatnemu na drodze przekształceń organizacyjnych i sprzedaży, wydzierżawienia albo zwrotu

dawnym właścicielom lub ich spadkobiercom (reprywatyzacja) (Misztal 1993).

Podstawę prawną procesu prywatyzacji stanowi przede wszystkim ustawa o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych z 13 lipca 1990 r. (DzU, nr 151, poz. 298) oraz inne akty uzupełniające. Na podstawie aktów prawnych prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych może nastąpić na drodze:

- 1) przekształcenia przedsiębiorstwa w jednoosobową spółkę skarbu państwa, a następnie udostępnienia akcji lub kapitałów osobom trzecim;
- 2) likwidacji przedsiębiorstw w celu sprzedaży całości przedsiębiorstwa przemysłowego bądź jego części, wniesienia do spółki, oddania do odpłatnego korzystania z majątku zakładu spółce utworzonej przez pracowników (Kozysa 1994).

Dokładne określenie wielkości zmian jest niemożliwe, m. in. ze względu na inną klasyfikację form własności w gospodarce. W systemie socjalistycznym przemysł według tego kryterium dzielił się na: uspołeczniony, który obejmował przedsiębiorstwa państwowe i spółdzielnie, i nieuspołeczniony (własność prywatna). W wyniku nowelizacji kodeksu cywilnego od 10 października 1990 r. przestało funkcjonować w polskim systemie prawnym pojęcie sektora uspołecznionego. W konsekwencji GUS wprowadził – na miejsce dotychczasowego podziału przemysłu na uspołeczniony i prywatny – nowy jego podział na przemysł publiczny, do którego włączony został również restytuowany przemysł komunalny oraz przemysł prywatny, do którego włączono także przedsiębiorstwa spółdzielcze, zakłady fundacji, organizacji społecznych i politycznych, a więc te, które do 1990 r. zaliczano do przemysłu uspołecznionego.

W charakterystyce obecnej struktury przemysłu według form własności wyróżniamy:

- a) sektor publiczny: przedsiębiorstwa państwowe i komunalne, spółki prawa handlowego, inne jednostki;
- b) sektor prywatny: spółdzielnie, spółki prawa handlowego, przedsiębiorstwa zagraniczne, osoby fizyczne, inne jednostki.

W 1987 r. w przemyśle uspołecznionym województwa płockiego zatrudnionych było 94,5% ogółu pracujących w przemyśle. Z kolei 86,9% zatrudnionych w tym sektorze stanowili pracownicy przedsiębiorstw państwowych, pozostałe 13,1% – zatrudnieni w spółdzielniach. Przemysł państwowy obejmował 68,5% wszystkich zakładów przemysłu uspołecznionego (*Rocznik statystyczny województwa płockiego*, 1987). Brak danych dla poszczególnych miast uniemożliwia ocenę zróżnicowania w badanym zbiorze ośrodków miejskich. Strukturę własności przedsiębiorstw przemysłowych w 1994 r. przedstawia tab. 1.

Tabela 1

Liczba zakładów przemysłowych w miastach województwa płockiego według form organizacyjno-prawnych w 1994 r.

Forma organizacyjno-prawna	Płock	Gąbin	Gostynin	Krośnice	Kutno	Łęczyca	Sierpc	Wyszogród	Żychlin	Razem
Ogółem	1 190	121	218	58	491	179	266	54	80	2 657
1. Sektor publiczny	23	1	5	–	12	2	5	–	3	51
odsetek zatrudnionych	75,64	3,86	62,33	–	59,58	49,71	33,15	–	79,89	66,83
a) przedsiębiorstwa państwowe i komunalne	13	–	3	–	7	2	4	–	1	30
b) spółki prawa handlowego	4	–	–	–	4	–	–	–	1	9
c) inne jednostki	6	1	2	–	1	–	1	–	1	12
2. Sektor prywatny	1 167	120	213	58	479	177	261	54	77	2 606
odsetek zatrudnionych	24,36	96,14	47,67	100,00	40,42	50,29	66,85	100,00	20,11	33,17
a) spółdzielnie	10	2	1	1	4	2	4	1	1	26
b) spółki prawa handlowego	44	2	4	–	22	2	6	2	3	85
c) przedsiębiorstwa zagraniczne	4	1	–	–	–	1	–	–	–	6
d) osoby fizyczne	1 105	115	208	57	453	170	250	51	73	2 482
e) inne jednostki	4	–	–	–	–	2	1	–	–	7

Źródło: *Gospodarka budżetowa gmin w 1994 r.*, WUS, Płock 1994.

Przedsiębiorstwa sektora publicznego stanowią zaledwie 1,79% ogółu wszystkich przedsiębiorstw w miastach województwa, jednakże obejmują one aż 66,83% ogółu zatrudnionych w przemyśle, co wskazuje, że sektor publiczny skrupia przede wszystkim duże przedsiębiorstwa. Jednocześnie udział zatrudnionych w sektorze publicznym, obejmującym m. in. przedsiębiorstwa państwowe, jest prawie o 30% niższy niż udział przemysłu uspołecznionego w 1987 r. Sektor prywatny stanowi obecnie 1/3 ogółu zatrudnionych w przemyśle, ale obejmuje 98% wszystkich zakładów. Należy tu podkreślić, że stosunkowo wysoki odsetek zatrudnionych w sektorze prywatnym wynika m. in. z zaliczenia spółdzielni do przemysłu prywatnego.

Analizując strukturę zatrudnienia według form własności przedsiębiorstw w poszczególnych miastach, można stwierdzić, że w dużych ośrodkach, takich jak: Płock, Kutno, Gostynin, dominuje sektor publiczny, który obejmuje ponad połowę pracowników przemysłu. Sektor publiczny przeważa również w Żychlinie (79,89%). W Łęczycy sektor publiczny obejmuje 49,71% zatrudnionych, w Sierpcu – 33,15%, w Gąbinie – 3,86%. Natomiast w najmniejszych miastach, jak Wyszogród, Krośnice, wszystkie przedsiębiorstwa należą do sektora prywatnego.

Dodać należy, że w sektorze publicznym dominują przedsiębiorstwa państwowe (ponad połowa ogólnej liczby przedsiębiorstw), co oznacza, że niewiele z nich zostało przekształconych w wyniku prywatyzacji w spółki akcyjne. Jedynie w trzech miastach występują w sektorze publicznym spółki prawa handlowego jako forma organizacyjno-prawna. W spółki akcyjne przekształcono m. in. największy zakład regionu – Mazowieckie Zakłady Petrochemiczne i Rafineryjne w Płocku, Kutnowskie Zakłady Farmaceutyczne „Polfa”, Zakłady Wytwórcze Maszyn i Transformatorów „Emit” w Żychlinie. Wiele zakładów jest w trakcie likwidacji lub zostały objęte procedurą upadłościową. Dominującą formę organizacyjną w sektorze prywatnym stanowią przedsiębiorstwa osób fizycznych – aż 96% wszystkich zakładów prywatnych; spółki prawa handlowego obejmują 2,8% przedsiębiorstw w tej grupie. Niewielkie znaczenie ma własność zagraniczna, w 1994 r. istniało tylko 6 przedsiębiorstw zagranicznych (4 w Płocku i po jednym w Gąbinie i Łęczycy).

Reasumując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że w okresie transformacji ustrojowej nastąpiły zmiany w strukturze własności przedsiębiorstw przemysłowych. Wyrażają się one przede wszystkim wzrostem znaczenia własności prywatnej w wyniku powstawania dużej liczby przedsiębiorstw prywatnych. Niewielki zasięg ma prywatyzacja przedsiębiorstw państwowych.

Jednocześnie należy podkreślić, że procesy prywatyzacji przemysłu w miastach województwa płockiego przebiegają stosunkowo wolno, zwłaszcza w dużych ośrodkach. Wskaźnik prywatyzacji mierzonej odsetkiem

zatrudnionych w sektorze prywatnym był znacznie niższy od średniej krajowej (43,5%) w stolicy województwa – Płocku, a także w Kutnie i Żychlinie. Wynika to z ukształtowanej w poprzednim systemie struktury wielkościowej zakładów przemysłowych (tab. 2) – z faktu istnienia w nich przedsiębiorstw dużych, z których tylko część została przekształcona w wyniku prywatyzacji kapitałowej w jednoosobowe spółki skarbu państwa (należą więc do sektora publicznego), część znajduje się w fazie likwidacji lub upadłości, natomiast znaczny odsetek przedsiębiorstw państwowych nie został objęty procesem prywatyzacji. Najszybciej przekształcenia własnościowe dokonują się w najmniejszych miastach województwa, gdzie w strukturze zatrudnienia dominuje własność prywatna.

Tabela 2

Liczba zakładów przemysłowych według klas wielkości w 1987 r. (a) i 1994 r. (b)

Miasto	Liczba przedsiębiorstw według liczby zatrudnionych						Razem	
	1-50	50-100	100-500	500-1000	1000-2000	powyżej 2000		
Płock	a	17	11	17	4	-	3	52
	b	1 161	12	8	1	3	2	1 187
Gąbin	a	4	-	1	-	-	-	5
	b	78	-	-	-	-	-	78
Gostynin	a	8	2	3	2	-	1	16
	b	217	3	2	-	1	-	223
Krośniewice	a	5	1	2	-	-	-	8
	b	36	-	1	-	-	-	37
Kutno	a	7	3	9	-	3	1	23
	b	482	5	8	-	3	-	495
Łęczyca	a	5	1	2	1	1	-	10
	b	163	1	2	1	-	-	167
Sierpc	a	7	5	4	1	-	-	17
	b	263	2	4	-	-	-	269
Wyszogród	a	5	1	1	-	-	-	7
	b	34	1	-	-	-	-	35
Żychlin	a	4	2	1	-	-	1	8
	b	59	1	1	-	1	-	62
Razem	a	62	26	40	8	4	6	146
	b	2 516	22	27	2	8	2	2 577

Źródło: Obliczenia własne (a) oraz WJUS w Płocku (b).

3. STRUKTURA WIELKOŚCI ZAKŁADÓW PRZEMYSŁOWYCH

Jednym z ważnych problemów restrukturyzacji przemysłu są zmiany w strukturze wielkościowej zakładów. Jak wynika z danych zawartych w tab. 2, w badanych miastach wyraźnie dominują przedsiębiorstwa małe zatrudniające poniżej 50 osób. Spośród istniejących w 1994 r. 2577 zakładów, małe przedsiębiorstwa stanowią 97,63% ogólnej liczby zakładów w miastach województwa płockiego. Na podkreślenie zasługuje fakt, że tylko 80 zakładów zatrudniało powyżej 5 osób (*Rocznik statystyczny województwa płockiego* 1994). Zakłady zatrudniające od 50 do 100 i od 100 do 500 osób obejmują 2% wszystkich zakładów. W badanych miastach zlokalizowanych jest 12 zakładów zatrudniających powyżej 500 osób, w tym 8 w przedziale 1000–2000 zatrudnionych i 2 przedsiębiorstwa o liczbie zatrudnionych powyżej 2000 osób.

We wszystkich miastach dominują zakłady małe. W przypadku Gąbina brak jest większych zakładów. Wyszogród i Krośnice mają po 1 zakładzie zatrudniającym powyżej 50 osób. W Żychlinie są 3 większe zakłady, w tym 1 wielki – Zakłady Wytwórcze Maszyn i Transformatorów „Emit” SA. W Sierpcu znajdują się 2 zakłady mające 50–100 zatrudnionych i 4 zakłady w przedziale 100–500 osób. Łęczyca posiada 4 zakłady zatrudniające ponad 50 osób, w tym 1 zakład w klasie wielkości 500–1000 zatrudnionych (Łęczyckie Zakłady Górnicze). W Gostyninie zlokalizowanych jest 6 zakładów z zatrudnieniem powyżej 50 osób, w tym 1 wielki zakład (1000–2000 zatrudnionych) – Zakłady Sprzętu Oświetleniowego.

Najwięcej średnich i dużych zakładów mają miasta największe: Kutno – 13 i Płock – 26 zakładów. W Kutnie występują 3 zakłady duże (zatrudnienie 1000–2000 osób), natomiast w Płocku są 3 zakłady w przedziale 1000–2000 zatrudnionych i 2 zakłady zatrudniające powyżej 2000 osób.

Struktura wielkości zakładów w 1987 r. obejmowała wyłącznie przemysł uspołeczniony, do którego zaliczano przedsiębiorstwa państwowe i spółdzielcze. W 1987 r. było takich przedsiębiorstw 146. Inaczej przedstawiała się struktura wielkości. Dominowały również przedsiębiorstwa małe (poniżej 50 zatrudnionych), jednakże stanowiły one tylko 42,47% wszystkich zakładów; zakłady średnie (50–500 osób) stanowiły 45,21%. Było też 18 zakładów powyżej 500 zatrudnionych (ok. 10% ogólnej liczby zakładów).

Porównując struktury wielkości zakładów można stwierdzić, że zmniejszyła się liczba zakładów dużych i średnich. W 1987 r. było ich 84, w 1994 r. ich liczba spadła do 61. Zmiany te wiążą się po pierwsze ze zmniejszeniem zatrudnienia w niektórych zakładach (kilka z nich znalazło się w niższych przedziałach zatrudnienia), po drugie część dużych i średnich przedsiębiorstw była w 1994 r. dopiero w trakcie likwidacji lub objęte były procedurą upadłościową.

Z analizy struktury wielkości zakładów na uwagę zasługuje fakt bezwzględnej dominacji zakładów małych pod względem ich liczby. Okres transformacji ustrojowej spowodował powstanie ogromnej liczby zakładów małych, najczęściej zatrudniających poniżej 5 osób. Jednocześnie nastąpił spadek liczby zakładów dużych i średnich. Należy jednak podkreślić, że dominujące małe zakłady zatrudniają niewielki odsetek pracowników i nie odgrywają decydującej roli w strukturze funkcjonalnej miast. Zaobserwowane zmiany w strukturze wielkościowej przemysłu można uznać za pozytywny symptom przekształceń. We współczesnej gospodarce rynkowej małe i średnie przedsiębiorstwa coraz częściej traktowane są jako źródło ciągłego odnawiania przemysłu, dynamiki gospodarczej i wysokiej konkurencyjności. Dotyczy to zarówno gałęzi wytwarzających tradycyjne artykuły przemysłowe (odzież, meble, żywność), jak i przemysłów wysokiej techniki. Małe przedsiębiorstwa odznaczają się z reguły większą zdolnością adaptacji do zmieniającego się popytu i większymi możliwościami zmiany rodzaju wytwarzanych dóbr.

4. PRZEMLANY STRUKTURY FUNKCJI PRZEMYSŁOWYCH

Jednym z ważniejszych zagadnień niniejszego opracowania jest określenie kierunków zmian struktury funkcji miast w przejściowym okresie transformacji ustrojowej. Podstawowym zabiegiem metodycznym w koncepcji bazy ekonomicznej miasta jest określenie, w jakim stopniu dana działalność przemysłowa jest przeznaczona na rynek lokalny, a w jakim na rynek ponadlokalny oraz ustalenie tej zależności w kategoriach ilościowych. W niniejszym artykule za jednostkę miary przyjęto liczbę zatrudnionych w przemyśle miast według gałęzi przemysłu. Do ustalenia grupy egzogenicznej i jej ilościowego stosunku do grupy endogenicznej zastosowano metodę wskaźnika nadwyżki pracowników H. Hoyta. Układu odniesienia dostarczyła struktura zatrudnienia w przemyśle całego kraju, co pozwala na określenie funkcji pełnionych przez badane miasta na tle Polski i ogólnokrajowych przemian strukturalnych w przemyśle. Dane dotyczące zatrudnienia egzogenicznego w przemyśle zawierają tab. 3a i 3b.

4.1. Bezwzględne zatrudnienie egzogeniczne

W 1987 r. największym zatrudnieniem egzogenicznym mierzonym w liczbach bezwzględnych charakteryzował się Płock (10 800 zatrudnionych), w dalszej kolejności Kutno (5530) i Gostynin (3124). Stosunkowo wysoką wartość tego miernika miał też niewielki Żychlin (2421 osób). Łącznie te 4 miasta skupiały 84,8% zatrudnienia egzogenicznego w całym badanym zbiorze miast. Należy tu podkreślić, że w przypadku Płocka, Kutna i Gos-

tynina duży bezwzględny wskaźnik zatrudnienia egzogenicznego jest pochodną wielkości miast i zlokalizowanych w nich różnych gałęzi przemysłu, natomiast relatywnie wysoka pozycja 10-tysięcznego Żychlina jest wynikiem lokalizacji w nim jednego dużego, jak na rozmiary miasta, zakładu przemysłu elektrotechnicznego.

W 1994 r. niewielki wzrost bezwzględnego zatrudnienia egzogenicznego wystąpił jedynie w Płocku i Sierpcu wraz ze wzrostem ogólnego zatrudnienia w przemyśle. Pozostałe miasta charakteryzują się zmniejszeniem grupy egzogenicznej.

Śród funkcji wyspecjalizowanych (występujących w pojedynczych ośrodkach miejskich) podkreślić należy funkcję przemysłu paliwowego, dominującą działalność egzogeniczną w Płocku, która jest jednocześnie najważniejszą funkcją w całym zbiorze miast, skupiając 1/3 ogólnego zatrudnienia egzogenicznego we wszystkich analizowanych ośrodkach. Drugą pod względem wielkości bezwzględnego zatrudnienia egzogenicznego funkcją w regionie jest funkcja przemysłu elektrotechnicznego i elektronicznego, występująca w trzech ośrodkach.

4.2. Stopień domknięcia przemysłowej gospodarki miast

Analizując odsetek grupy egzogenicznej w całości zatrudnienia (tab. 4b), należy stwierdzić, że miasta województwa płockiego charakteryzowały się wysokim wskaźnikiem zatrudnienia egzogenicznego. Wynosił on w 1987 r. od 48% w Płocku do 91% w Wyszogrodzie. Potwierdzają to również obliczenia wskaźnika obrazującego stosunek grupy egzogenicznej do endogenicznej (im wyższa wartość tego miernika, tym gospodarka przemysłowa ośrodka jest bardziej domknięta, tzn. ranga funkcji endogenicznych jest wyższa). Największy stopień domknięcia miały miasta duże (Płock – 1,07; Kutno – 0,84), najniższy zaś miasta małe (Wyszogród – 0,10; Żychlin – 0,19; Gąbin – 0,23). Ogólnie można stwierdzić, że im większy ośrodek miejski, tym mniejszy udział grupy egzogenicznej. Podobne wyniki uzyskał Suliborski (1994) w badaniach nad strukturą funkcji przemysłowych województwa piotrkowskiego. Ustalone wyniki świadczą o słabym związku działalności przemysłowych z lokalnymi potrzebami mieszkańców.

Z przeprowadzonych badań wynika, że w wyniku procesów restrukturyzacyjnych i prywatyzacyjnych w gospodarce nastąpił spadek udziału grupy egzogenicznej w całości zatrudnienia we wszystkich miastach z wyjątkiem Krośnice, gdzie wskaźnik ten nieznacznie wzrósł.

Kierunki zmian bazy ekonomicznej miast w początkowym okresie transformacji ustrojowej świadczą o zwiększającym się znaczeniu funkcji endogenicznych, co prowadzi do wzrostu domknięcia gospodarki przemysłowej

poszczególnych ośrodków. Zaobserwowany kierunek przemian stanowi z jednej strony efekt spadku znaczenia działalności przemysłowych w ogólnej strukturze funkcjonalnej miast, z drugiej zaś jest wynikiem urealniania ekonomicznej egzystencji zakładów przemysłowych w powstającej gospodarce rynkowej. Centralistyczny sposób zarządzania przemysłem w okresie PRL nie sprzyjał wytwarzaniu się związków przemysłu z lokalnymi rynkami zaopatrzenia w surowce i zbytu towarów.

4.3. Zróżnicowanie struktury funkcjonalnej, przemysłowe funkcje dominujące

Określenie wielkości i struktury przemysłowych działalności egzogenicznych stanowiło podstawę do wydzielenia typów miast ze względu na charakter dominacji funkcjonalnej. Za funkcje dominujące w gospodarce przemysłowej uznano gałęzie skupiające najwyższe odsetki grupy egzogenicznej; natomiast funkcjami współdominującymi nazwano te gałęzie, w których liczba zatrudnionych była równa lub większa od połowy pracujących w przemyśle dominującym (Suliński 1994).

Tabela 4a

Przemysłowe funkcje egzogeniczne miast województwa płockiego w 1987 r. (funkcje dominujące)

Kategoria	Miasto	Liczba funkcji egzogenicznych	Rodzaj funkcji egzogenicznych
Pierwsza 4-6 funkcje	Kutno	6	elektrotechniczna i elektroniczna, metalowa, chemiczna, spożywcza, paszowa i utylizacyjna, maszynowa
	Sierpc	6	spożywcza, włókiennicza, paszowa i utylizacyjna, odzieżowa, poligraficzna, energetyczna
	Płock	4	paliwowa, maszynowa, włókiennicza, spożywcza
	Gostynin	4	elektrotechniczna i elektroniczna, precyzyjna, materiałów budowlanych, drzewna
Druga 2-3 funkcje	Gąbin	3	odzieżowa, energetyczna, metalowa
	Krośniewice	3	spożywcza, elektrotechniczna i elektroniczna, włókiennicza
	Łęczyca	3	maszynowa, włókiennicza, odzieżowa
	Wyszogród	3	spożywcza, odzieżowa, energetyczna
Trzecia 1 funkcja	Żychlin	1	elektrotechniczna i elektroniczna

Objaśnienia: Funkcje dominujące zaznaczono tekstem pogrubionym, a funkcje współdominujące – kursywą.

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 4b

Przemysłowe funkcje egzogeniczne miast województwa płockiego w 1994 r.
(funkcje dominujące)

Kategoria	Miasto	Liczba funkcji egzogenicznych	Rodzaj funkcji egzogenicznych
Pierwsza 4-6 funkcje	Płock	6	paliwowa, maszynowa, energetyczna, włókiennicza, spożywcza, poligraficzna
	Kutno	6	elektrotechniczna i elektroniczna, metalowa, chemiczna, spożywcza, odzieżowa, paszowa i utylizacyjna
	Gąbin	6	drzewna, spożywcza, odzieżowa, metalowa, chemiczna, skórzana
	Gostynin	4	elektrotechniczna i elektroniczna, drzewna, odzieżowa, paszowa i utylizacyjna
Druga 2-3 funkcje	Łęczyca	3	odzieżowa, maszynowa, włókiennicza
	Sierpc	3	spożywcza, odzieżowa, paszowa i utylizacyjna
	Wyszogród	3	odzieżowa, chemiczna, drzewna
	Żychlin	2	elektrotechniczna i elektroniczna, spożywcza
Trzecia 1 funkcja	Krośnice	1	spożywcza

Objaśnienia: Jak do tab. 4a.

Źródło: Jak do tab. 4a.

Analizując poziom zróżnicowania struktury funkcjonalnej (tab. 4a i 4b), należy stwierdzić, że najlepiej rozwiniętą, w obu badanych okresach, strukturę przemysłowych funkcji egzogenicznych miały największe miasta regionu: Płock, Kutno i Gostynin (4-6 gałęzi). Natomiast Łęczyca i Wyszogród należą do miast, w których zarówno w 1987 r., jak i 1994 r. wystąpiły 3 gałęzie egzogeniczne. W pozostałych ośrodkach mamy do czynienia bądź ze wzrostem dywersyfikacji, tak jak w przypadku Gąbina (z 3 do 6 gałęzi) i Żychlina (z 1 do 2 gałęzi) bądź ze zwiększeniem jej jednorodności, tak jak ma to miejsce w Sierpcu (z 6 do 3 gałęzi) i Krośniewicach (z 3 do 1 gałęzi).

Najbardziej powszechną, w każdym z analizowanych okresów, była funkcja przemysłu spożywczego – występując w 5 miastach w 1987 r., w 6 w roku 1994 oraz funkcja przemysłu odzieżowego – odpowiednio w 3 i 4 miastach, a także funkcja przemysłu elektrotechnicznego i elektronicznego – w 4 i 3 ośrodkach. Zaznaczyć należy, że w 3 miastach pojawiła się w 1994 r. „nowa” funkcja – przemysłu drzewnego.

W roku wyjściowym typ monofunkcyjny reprezentowało 5 miast (Płock, Kutno, Gostynin, Żychlin i Gąbin); w 4 z nich funkcja dominująca skupiała ponad 70% zatrudnienia egzogenicznego.

W 1994 r. większość miast (6) zachowała tę samą funkcję dominującą, którą posiadały w roku 1987. Udział działalności dominującej w strukturze funkcjonalnej takich miast, jak: Płock, Kutno i Żychlin spadł, co świadczy o powiększającym się znaczeniu innych gałęzi przemysłowych. W Gostyninie i Sierpcu ranga tej funkcji nieznacznie wzrosła. Natomiast w przypadku Krośniewic funkcja dominująca stała się jedyną przemysłową działalnością egzogeniczną. Z kolei w 3 mniejszych miastach: Gąbinie, Wyszogrodzie i Łęczycy nastąpiła zmiana jej rodzaju (w miejsce odpowiednio przemysłu odzieżowego, spożywczego i maszynowego pojawiły się funkcje przemysłu: drzewnego w Gąbinie i odzieżowego w 2 pozostałych ośrodkach).

Biorąc pod uwagę rodzaj działalności dominującej w 1994 r. wśród badanych miast, możemy wyróżnić ośrodki:

- przemysłu elektrotechnicznego i elektronicznego: Kutno, Gostynin, Żychlin;
- przemysłu spożywczego: Krośniewice, Sierpc;
- przemysłu odzieżowego: Łęczycza, Wyszogród;
- przemysłu paliwowego: Płock;
- przemysłu drzewnego: Gąbin.

Z tej klasyfikacji funkcjonalnej wynika, że system miast województwa płockiego jest zróżnicowany pod względem funkcji przemysłowych. Wydaje się, że zbyt słabo wykorzystano potencjalne możliwości regionu w zakresie rozwoju zwłaszcza funkcji przemysłu spożywczego, opierając się na dogodnych warunkach rozwoju rolnictwa w tym województwie, oraz przemysłu chemicznego na bazie Mazowieckich Zakładów Rafineryjnych i Petrochemicznych w Płocku.

W badanym zbiorze miast, ze względu na dynamikę rozwoju, można wyróżnić 2 typy funkcji: dynamiczne – charakteryzujące się zarówno wzrostem bezwzględnym, jak względnym zatrudnienia egzogenicznego oraz statyczne bądź regresywne – wyróżniające się stagnacją lub niewielkimi spadkami zatrudnienia. Do grupy pierwszej należą funkcje przemysłów: spożywczego, odzieżowego i drzewnego. W grupie drugiej znalazły się funkcje przemysłów: włókienniczego, materiałów budowlanych, precyzyjnego, elektrotechnicznego i elektronicznego oraz chemicznego.

Na podstawie wskaźników przemian struktury funkcji przemysłowych, takich jak: poziom zróżnicowania struktury funkcjonalnej, dynamika zatrudnienia egzogenicznego bezwzględnego i dynamika funkcji dominującej, dokonano klasyfikacji miast ze względu na charakter przekształceń funkcjonalnych (tab. 5).

Tabela 5

Klasyfikacja miast województwa płockiego
ze względu na charakter przekształceń struktury funkcji przemysłowych

Struktura funkcji przemysłowych	Dynamika bezwzględnej zatrudnienia egzogenicznego		Dynamika funkcji dominującej
	wzrost	spadek	
Wzrost dywersyfikacji	Płock	Gąbin Żychlin	spadek
Stagnacja		Łęczycza Wyszogród Kutno Gostynin	
Homogenizacja	Krośnice Sierpc		wzrost

Źródło: Jak do tab. 4.

Płock jest jedynym miastem, w którym nastąpił rozwój przemysłowej bazy ekonomicznej we wszystkich trzech aspektach. W strukturze funkcjonalnej dominuje przemysł rafineryjno-petrochemiczny, reprezentowany przez gigantyczny zakład Petrochemia Płocka SA (status spółki akcyjnej uzyskana w 1993 r.). Sektor rafineryjno-petrochemiczny nie boryka się tak jak większość zakładów przemysłowych z większymi trudnościami i przysparza znacznych dochodów w budżecie państwa. O dobrej kondycji Petrochemii świadczy fakt, że „Gazeta Bankowa” ulokowała ją w 1993 r. na swojej „liście 500” na drugim miejscu wśród przedsiębiorstw krajowych (Świć 1995).

Obok silnej funkcji dominującej rozwinęły się jednak inne rodzaje działalności egzogenicznych. Z kolei spadek odsetka zatrudnienia egzogenicznego wskazuje, że zmiany zmierzają w kierunku lepszego dostosowania przemysłowej bazy ekonomicznej miasta do miejscowych potrzeb.

Gąbin i **Żychlin** należą do miast, gdzie procesy transformacyjne prowadzą do zróżnicowania struktury funkcjonalnej wobec spadku znaczenia ich działalności dominujących i całego sektora egzogenicznego.

W przypadku **Kutna**, **Łęczycy** i **Wyszogrodu** mamy do czynienia ze stagnacją bazy ekonomicznej. Zaobserwowane przemiany są głównie wynikiem przesunięć proporcji międzygałęziowych, które w Łęczycy i Wyszogrodzie doprowadziły nawet do zmiany dominacji funkcjonalnej. Jednocześnie wraz ze zmniejszeniem się bezwzględnej liczby zatrudnienia egzogenicznego wzrasta znaczenie sektora endogenicznego (większy stopień domknięcia).

Nieco inaczej zachodzą procesy przemian struktury funkcji przemysłowych w **Gostyninie**. Udział działalności dominującej wzrasta, co wiąże się z upadkiem

takich gałęzi przemysłu, jak: precyzyjny czy materiałów budowlanych, a nowe funkcje mają jeszcze niewielki udział w strukturze bazy ekonomicznej miasta.

Sierpc i Krośniewice są miastami z dominującą funkcją przemysłu spożywczego, której znaczenie w obu ośrodkach wzrasta kosztem innych gałęzi przemysłu. Przekształcenia w przemyśle tych miast prowadzą do wzrostu specjalizacji i homogenizacji struktury przemysłowych działalności egzogenicznych.

Reasumując, należy stwierdzić, że w wyniku procesów transformacyjnych następują znaczne zmiany w strukturze funkcji przemysłowych miast, które prowadzą do wzrostu jej domknięcia. Zachodzące procesy z jednej strony świadczą o zwiększającej się dostępności rynku zaopatrzenia i zbytu oraz lepszym dostosowaniu struktury przemysłowej do lokalnych i regionalnych potrzeb, z drugiej, ponieważ funkcjami dynamicznymi okazały się gałęzie najmniej nowoczesne, są one symptomem regresu strukturalno-technologicznego, którego najbardziej wymownym przykładem jest recesja funkcji przemysłu elektrotechnicznego i elektronicznego, uważanego za gałąź wzrostową we współczesnej gospodarce.

5. WNIOSKI KOŃCOWE

W artykule podjęto próbę określenia tendencji zmian strukturalnych funkcji przemysłowych miast województwa płockiego w przejściowym okresie formowania się gospodarki rynkowej w Polsce. Przeprowadzone badania pozwalają na sformułowanie wniosków natury ogólniejszej.

1. W wyniku procesów transformacyjnych następuje zmiana struktury własności przedsiębiorstw przemysłowych. We wszystkich miastach wzrósł odsetek zatrudnionych w sektorze prywatnym, jednakże tempo zaawansowania procesów prywatyzacyjnych jest zróżnicowane. Najszybciej dokonują się przekształcenia własnościowe w przemyśle małych miast (Krośniewice, Gąbin, Wyszogród), gdzie niemal 100% zakładów reprezentuje sektor prywatny. W największych miastach regionu w strukturze zatrudnienia dominuje jeszcze sektor publiczny, co wynika z faktu, że większość zatrudnionych skupiają nie sprywatyzowane jeszcze przedsiębiorstwa państwowe i zakłady sprywatyzowane z przewagą własności państwowej (skarbu państwa). Na wzrost odsetka zatrudnionych w sektorze prywatnym wpłynęły przede wszystkim:

- a) rozwój dużej liczby niewielkich przedsiębiorstw prywatnych,
- b) zaliczenie spółdzielni do sektora prywatnego,
- c) likwidacja niektórych dużych zakładów państwowych.

Niewielkie znaczenie ma tu prywatyzacja kapitałowa przedsiębiorstw państwowych, które po przekształceniach nie są *de facto* przedsiębiorstwami prywatnymi.

2. Wraz z przemianami własnościowymi zachodzą przekształcenia struktury wielkościowej w przemyśle badanych miast. Ogólnie można stwierdzić, że występuje wzrost znaczenia przedsiębiorstw małych i średnich przy ograniczaniu liczby dużych zakładów. Zaobserwowane tendencje wiążą się przede wszystkim z tworzeniem nowych małych przedsiębiorstw, ograniczaniem zatrudnienia bądź to w wyniku okresowego spadku popytu na wyroby niektórych jednostek produkcyjnych, bądź wskutek zmian organizacyjno-formalnych, a także z likwidacją niektórych dużych zakładów. Należy tu podkreślić, że ukształtowana w poprzednim systemie struktura wielkości w przemyśle miast ma wpływ na przebieg procesów prywatyzacyjnych. Z kolei szeroko rozumiana prywatyzacja gospodarki przemysłowej miast odgrywa ważną rolę w kształtowaniu współczesnej struktury wielkościowej zakładów przemysłowych.

3. Dokonujące się procesy restrukturyzacyjne prowadzą również do zmian w przemysłowej strukturze funkcjonalnej miast. Z analizy zatrudnienia egzogenicznego w przemyśle miast wynika, że:

a) w okresie schyłkowym gospodarki socjalistycznej miasta województwa płockiego charakteryzowały się wysokim wskaźnikiem zatrudnienia egzogenicznego;

b) im większy ośrodek miejski, tym mniejszy udział grupy egzogenicznej;

c) w większości miast nastąpił spadek udziału sektora egzogenicznego w ogólnym zatrudnieniu (większa ranga funkcji endogenicznych);

d) w 1994 r. większość miast (6) zachowało tę samą funkcję dominującą, jaką miały w 1987 r.; jednocześnie w przeważającej części spadł jej udział w strukturze funkcji miast;

e) funkcjami dynamicznymi w badanym zbiorze miast okazały się funkcje przemysłów tradycyjnych: spożywczego, odzieżowego, drzewnego; natomiast stagnacją lub regresem charakteryzują się funkcje przemysłów nowoczesnych: precyzyjnego, elektrotechnicznego i elektronicznego oraz chemicznego, co należy uznać za zjawisko niepokojące;

d) w zakresie rozwoju przemysłowej bazy ekonomicznej miast procesy przebiegają odmiennie w różnych ośrodkach miejskich; w trzech ośrodkach mamy do czynienia z dywersyfikacją (Płock, Gąbin, Żychlin), w dwóch ze zwiększeniem jej jednorodności (Sierpc, Krośnice), pozostałe miasta cechują się stagnacją w zakresie rozwoju liczby gałęzi sektora egzogenicznego.

Konkludując, należy stwierdzić, że ukształtowana w 45-leciu PRL struktura własnościowa i wielkościowa przemysłu województwa płockiego oraz przemysłowa baza ekonomiczna miast ulegają transformacjom, dostosowując się do zasad gospodarki rynkowej i nowej roli przemysłu we współczesnej gospodarce miejskiej.

LITERATURA

- Kozysa J., 1994, *Poziom uprzemysłowienia i tendencje zmian strukturalnych w przemyśle makroregionu środkowowschodniego*, „Przegląd Geograficzny”, t. 65, z. 2.
- Misztal S., 1993, *Regionalne zróżnicowanie procesu prywatyzacji przemysłu w Polsce*, „Przegląd Geograficzny”, t. 65, z. 3-4.
- Polski J., 1990, *Zakres i metoda studium dotyczącego zasad restrukturyzacji przemysłu w miastach średniej wielkości*, Warszawa.
- Suliborski A., 1994, *Struktura i rola funkcji przemysłowych miast w integracji miejskiej sieci osadniczej woj. piotrkowskiego*, „Acta Universitatis Lodzensis”, Folia geographica.
- Szczygielski J., 1992, *Zmiany struktury gałęziowo-branżowej przemysłu w latach 1990-1991*, [w:] *Przekształcenia własnościowe i strukturalne w gospodarce polskiej*, „Prace Naukowe Instytutu Nauk Ekonomiczno-Społecznych Politechniki Wrocławskiej”, Wrocław.
- Świąt H., 1995, *Przemysł rafineryjny Polski – dawniej i dziś*, „Czasopismo Geograficzne”, t. 66, z. 1.
- Walkiewicz D., 1995, *Funkcje przemysłowe miast woj. plockiego, ich zmiany i znaczenie w integracji regionalnej sieci osadniczej*, Maszynopis pracy magisterskiej, Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ, Łódź.

Katedra Geografii Politycznej
i Studiów Regionalnych UŁ

Danuta Walkiewicz

STRUCTURAL CHANGES IN THE DOMAIN OF INDUSTRY OF THE TOWNS
IN THE PŁOCK VOIVODESHIP IN 1987-1994

(Summary)

The present paper shows the results of the researches concerning structural changes in the domain of industry of the towns in the Płock voivodeship in the early period of transformation of the political system. The investigation comprises three main issues:

- 1) transformation of property of industrial plants,
- 2) changes in quantity structure,
- 3) trends of changes of structure of industrial functions of towns.

From the analyse it appears that:

1. Increasing proportional participation of employees in private sector occurred in all towns. However, pace of privatization processes is different; the biggest changes concern the small towns (Krośnice, Gąbin, Wyszogród) – almost 100% industrial plants represent private sector, whereas in the largest towns of region (Płock, Kutno, Gostynin) public sector comprises majority of employees.

2. Growth of importance of small and medium plants beside diminution of number of large ones. These tendencies are affected by creation of the new small factories, reduction of employment and liquidation of some large plants as well.

3. The transformation of the political system brought about following changes in structure of industrial functions:

- a) an absolute drop of exogenous employment in all towns except Płock i Sierpe;
- b) the proportion of the exogenous sector in relation to the general employment diminished in the majority towns;
- c) in some towns diversification of industrial functions has been recorded, in other ones homogenization of functional structure;
- d) the majority of towns kept the same dominant function (except Gąbin, Łęczycza and Wyszogród);
- e) generally, one can distinguish the dynamic functions which are characterised by both absolute and relative increase of exogenous employment (the food, clothing, timber and furniture industries) and static or regressive ones characterised by a stagnation or a slight drop of employment (the building trade, the textile, chemical, electrotechnical, electronic and precision instruments industries).

The conclusion is that the property and quantity structure and the economic base of industry in the towns has changed. After 45 years of the communist system, it conforms itself to the rules of the market economy.